

Pradinio dvasingumo vėžėmis

Priešistoriniu periodu, o ir kiek vėlesniais laikais, žmogaus dvasiniame gyvenime nepaprastai reikšmingą vaidmenį turėjo mitas. Atspindėdamas tam tikrą pasaulio bei būties suvokimą, mitas darė įtaką individo gyvensenai, formavo tradicijas, papročius. Dabar jau bemaž nedvejodami išvelglame mito relikto daugelyje archainės kultūros paminklų. Senoji poetinė kūryba, vaizduojamasis menas tiesiog neatsiejami nuo mito. Tai suteikia šiems praeities reprezentantams specifinį pobūdį bei ypatingą vertę.

Su archainiu žmogum esame išlaikę tam tikrą giluminį dvasinį ryšį. Šią jungtį raiškiai liudija mūsų nūdienos menas, literatūra, o ypač — poezija. Mito atšvaitus amžininkų kūryboje pastebėjo daugelis išvalgių tyrinėtojų. Literatūroje tai bandė atskleisti V. Kubilius, K. Nastopka, S. Žukas. Archaiškos atspindžių ieškoma ir šiuolaikiniame vaizduojamajame mene. Dailėtyrininkas Alfonsas Andriuškevičius pernai rudenį Dailės parodų rūmuose surengė įsimintiną parodą „Mitas dabarties tapyboje“. Periodinėje spaudoje pasirodė jo straipsniai „Mitas ir nūdienė tapyba“ („Kultūros barai“, 1988, Nr. 7), „Pasaulis — ritualas“ („Literatūra ir menas“, 1989, Nr. 4). Remdamasi šiais straipsniais bei paroda noriu paanalizuoti A. Andriuškevičiaus bandymus mitologiniu aspektu interpretuoti šiuolaikinius meno kūrinius.

Ką A. Andriuškevičius vadina mitu? Nuo mito sampratos nemaža dalimi priklauso jo apraiškų dal-

lėje atskleidimas bei tų apraiškų aiškinimo pobūdis.

A. Andriuškevičius laikosi pozicijos, kad mitas — tam tikra mąstymo struktūra, kuriai būdinga specifinė logika. Autorius akcentuoja šiuos mito bruožus: operavimas binarinėmis opozicijomis bei mediatorium, mito „nelaikiškumas“, pasaulio modeliavimas ir kosmoso, kaip tvarkos palaikymas. Panaši mito samprata deklaruojama ir mitologijos specialistų — K. Levi-Stroso (Lévi Strausse), A. J. Greimo, M. Eliadės, E. Meletinskio, kuriais rėmėsi A. Andriuškevičius, darbuose.

Straipsnio „Mitas ir nūdienė tapyba“ autorius atskleidė bendruosius mitinės sąmonės ypatumus, tačiau iš esmės jis neaptarė, kokiais kriterijais pasikliauja atpažindamas mitines struktūras vaizduojamajame mene. Juk mitą sudaro tam tikras gana vieningas universalių ženklų kompleksas. Literatūroje tuos ženklus atstoja žodžiai, o mene — specifinės „kalbos“ priemonės: formos, linijos, spalvos. Literatūros tekste išvelgti mitą padeda ne tik ypatingas jo turinys, bet ir tam tikra kūrinio forma, sandara. Kal kurie seniausių vaizduojamojo meno paminklų simbolikos, kompozicijos bruožai yra žinomi. Tyrinėti paleolito, mezolito, neolito kūriniai. Be abejonės, akmens amžius ir šių dienų meno semantika — tai du skirtingi, sunkiai sugretinami lygmenys. Kiekvieno jų sąranga pareina nuo tam tikros logikos. Ar yra kas bendra tarp šių laiko požūrių tolimų mąstymo sistemų? Tikriausiai, sąsajų tarp jų esama. Deja, tai dar pernelyg ma-

žai tyrinėtą. Atsiranda skeptikų, tvirtinančių, kad suvokti bei paaiškinti šiuos dalykus yra bergždžios, beprasmiškos pastangos. Suprantama, nėra lengva įsiskverbti į archainio žmogaus sąmonės gelmes, aptikti gilją, siejančią jį su mūsų laikų individu. Ir vis dėlto aiškintis, kokia yra archainio mąstymo specifika ir ką mes iš jo perimame — šiuo atveju, atnaujinant ne tik išorinį, bet ir vidinį mūsų gyvenimą, yra aktuali užduotis. Kalba — tautos psichikos išraiška — patikimai liudija, kad kiekvienai tautai būdinga tam tikra sąmonė. Mums patiems reikia stengtis suvokti savosios sąmonės ypatingumą. Tik tuo būdu mes geriau pažinsime giliuosius tautiškumo pamatus, galėsime atstatyti dvasinius saitus su praeitimi, kas ypač svarbu menininkui, kūrėjui. Kaip liudija mūsų kultūros istorija, geriausia kūryba visada yra ir tautiška kūryba. Sakykim, M. K. Čiurlionio paveikslai. Į mitą, į tautos dvasią čia orientuotasi sąmoningai. M. K. Čiurlionis atskleidė mitą giliai ir subtiliai. Tai suteikė jo paveikslams pasaulį sudvasinančią, taurinančią prasmę. Ne veltui F. Dostojevskis teigė, kad mitas — tai grožis, kuris gali išgelbėti pasaulį.

Paprasčiausia suprasti ir pripažinti tų A. Andriuškevičiaus surengtoje parodoje eksponuotų paveikslų mitiškumą, kuriuose vaizduojami akivaizdūs mitų ar ritualų momentai, atributai. Tokių kūrinių autoriai sąmoningai kreipė dėmesį į šiuos objektus. Tai pasakytina apie L. Surgallo „Rūpintojėlį“, „Karnavalą“, „Šėtono sutramdymą“, V. Kisarausko „Tris kaukes“, A.

Martinaičio „Dvivedį Janusą, kaukus ir Agotą“, Š. Saukos „Maudymą, II“, A. Gudaičio „Sūnų palaidūną“. Sunkiau nustatyti ir įvertinti mitiškumą tų paveikslų, kuriuose bandoma išvėgti mitinio mąstymo struktūras. Komentaruose prie paveikslų ar minėtame straipsnyje kartais operuojama tik vienu ar dviem pernelyg universaliais parametrais, kurių nepakanka kūrinio mitiškumui įrodyti. Sakykim, remiantis teiginiu, kad rūbas įvairiose mitų sistemose laikomas mediatorium tarp natūros ir kultūros, pateikiamas kaip tą „ilustruojantis“ R. Sližio paveikslas „Frakās“. Kažin, ar reikėtų laikyti šį kūrinių mitiniu tikrąja to žodžio prasme. Kai kūrinyje išvėgiamas tik vienas mito bruožas, tuo atveju jį laikyti mitišku tiesiog rizikinga, gal tik vaizduojamo objekto archaiškumas yra neabejotinas. Kitas pavyzdys: V. Antanavičiaus „Figūra“. Čia vaizduojamas žmogus, sudurstyta iš lėlės kūno dalių. Figūra neįprasta tuo, kad galvos ir kojų vietoje — rankos. Apatinės galūnės nutįsta per paveikslą rėmus. Ši figūrinė kompozicija skiriama prie kūrinių, vaizduojančių žmogaus kilmę. Straipsnyje „Mitas ir nūdienės tapyba“ A. Andriuškevičius aiškina, kad kūrinyje išreikšta natūros ir kultūros opozicija: rėmuose esantis peizažas atstovauja natūrai, o patys rėmai — kultūrai. Mediatoriaus valdmenį atlieka žmogaus figūra. Turbūt galima sutikti su šia dailėtyrininko interpretacija, tačiau tada į apibūdintą schemą sutilptų dauguma vaizduojamojo meno kūrinių. Mitų ar bent archetipų elementų rastume nemažoje dalyje nūdienės tapybos kūrinių, tačiau mitiškais visų pirma reikėtų laikyti tuos, kurie su mitologija susiliečia keletu reikšmingų parametrų. Juk M. K. Čiurlionio paveikslų ciklo „Pasaulio sutvėrimas“ mitiškumu neabejojame. Tą rodo ne tik paveikslų turinys, bet ir paties dailininko suformuluotas pavadinimas. Taigi paveikslų ciklas vaizduojamaisiais objektais ir, kas ypač svarbu, savo vi-

dine funkcija šliejasi prie mitinių kūrinių.

Mitinės mąstysenos relikvų kūrinyje reikėtų ieškoti ne atstetai nuo viso jo komponentų komplekso. Ypač atsižvelgtina į kūrinio dvasią, idėją. Toks universalus mito bruožas, kaip operavimas priešybėmis, būdingas ne tik archaizmui, bet ir šių laikų žmogui. Eliminavę šią opoziciją iš konkretaus kūrinio, apie jos pobūdį nedaug ką galėtume pasakyti. Mitas — ne vien priešybių rinkinys, tai dar ir priemonė joms įveikti. Mitas padeda žmogui rasti pusiausvyrą savyje, tarsi pašventina individą. Esminė mituose yra sakralaus — profaniško opozicija. Visos kitos priešybės tik pakartoja, dubliuoja minėtąją, laikytinos jos variantais. Pagal santykį su šia opozicija vertinami žmogų supančio pasaulio objektai.

Bendruoju savo pobūdžiu kai kurie parodoje eksponuoti paveikslai skiriasi nuo archaizmų mitinių tekstų tuo, kad pirmuosiuose vyrauja skepsio, beatodairiško neigimo nuostata. Tai nemitiška pozicija. Iš dalies juos gretinti su mitu galima tik tuo aspektu, kad demonstruodami smunkantį, gendantį pasaulį, jie tarsi primena, kad ne viskas aplink yra tobula, kad ne reikia ieškoti būdų sustabdyti irimą ar sunykusias formas pakeisti naujomis. Mitas, kaip jau ne kartą minėta, pripažįsta chaotiškojo prado egzistavimą, tačiau jo prasmė ne manifestuoti griuvimą, o priešingai, padėti žmogui egzistuoti, išvėgti aplinkoje ir būtyje sakralumo žymes ir remtis jomis. Savo harmonizuojančia dvasia gali būti siejamas su mitu R. Vaitekūno paveikslas „Pažaislio pieva“. Žalsvoje pievoje palaimingai miega žmogus. Tolumoje, į šviesiai mėlyną erdvę kyla vienuolyno bokštai. Sakralumo atmosferą čia formuoja ne tik vaizduojamų objektų kompozicija, bet ir paveikslą spalvos. Kone visa — ir patsai žmogus — nutapyta šviesiai mėlynos ir žalsvos spalvos deriniu. Beje, spalvos — labai reikšmingas komponentas, padedantis mitologiniu požiūriu

interpretuoti vaizduojamąjį meną. Melsva šio paveikslą spalva asocijuojasi su dangum, žalsva — su gyvybingumu. Toklame sakraliųjų „dangiškos“ prigimties spalvų ir objektų fone miegantis žmogus atrodo esąs ramaus dvasingumo būsenoje.

Š. Saukos paveikslai perkelia tarsi į kokią antrinę realybę, primenančią sapną, regėjimą. Ši sfera su mitu turi daug bendra. Meninėje kūryboje, sapnuose, kaip ir mituose, atgaminami archetipai — tai pirminės vaizdinių schemas. Pirmavaizdžiais Š. Saukos paveiksluose galima būtų laikyti chaotiško miško („Autoportretas Nr. 6“), vandens, maudymosi („Maudymas, II“) motyvus. Sapno, regėjimo būsenoje išryškėja, įgyja konkretų pavidalą pasąmonėje fiksuojamos slapčiausios ir individui aktualiausios vidinės būties peripetijos. Š. Saukos darbuose itin aiškiai vaizduojamas destruktivusis pradai. Tačiau kai kurie jo paveikslų elementai (maudymosi, kaip visapusiško apsivalymo akto; trimituojančio žmogaus figūra pakaruoklių miške) išduoda kitokio pasaulio ilgesį. Ši esminė žmogaus būties — blaškymosi ir derinimo savyje dviejų kontrastingų pradų — problema ir yra pagrindinė mito tema. Mitas, žymaus olandų mokslininko F. B. J. Kuiperio teigimu, yra sakralus amžino pasaulio ir žmogaus atsinaujinimo prototipas. Tik nuolatos, periodiškai atsinaujinant — reaktualizuojant mitą bei ritualą, nugalimos žmogų ardančios, skaldančios jėgos.

Paroda „Mitas dabarties tapyboje“ bei šia tema išspausdinti A. Andriuškevičiaus straipsniai parodė, kokie įvairiopi gali būti šiuolaikinio vaizduojamojo meno ryšiai su mitu. Be abejonės, galima ginčytis su dailėtyrininku dėl kai kurių paveikslų santykio su mitu pobūdžio, dėl interpretacijų (tai nemaža dalimi priklauso ir nuo kiekvieno subjektyvaus požiūrio). Bet visų pirma norėtusi padėkoti A. Andriuškevičiui už naują (pas mus) ir drąsų užmojų. ●